

ARVUSTUS

Enn Küng, *Mercuriuse ja Marsi vahel. Hansalinn Tallinn Rootsi riigi haardes 1561–1632* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2022), 526 lk, ISBN: 978-9949-7352-6-6

Vene-Liivimaa sõjaga alanud keskaja Liivimaa riikkonna kokkuvarisemine seadis Tallinna keeruliste valikute ette. Vana hansalinn püüetele hoida oma positsiooni Lääne-Euroopa ja Venemaa transiitkaubanduses ning kindlustada sõltumatus linnaelu korraldamisel vajutas tugeva pitseri vajadus kaitsta end sõjas “moskoviitide” vastu. Tallinna võitlust koha eest kiirelt areneva Rootsi riigi koosseisus aastatel 1561–1632 vaatleb värskes sisutihedas monograafias Eesti varauusaegse majandus- ja kaubanduselu parim asjatundja Enn Küng. Kõnealusest uurimusest moodustab kaaluka osa Tallinna majandusliku ja kaubandusliku arengu käsitlus, ent selle kõrval tõusevad oluliste teemadena esile linna õiguslik seisund, sõjalised kohustused ning materiaalne panus Rootsi sõjamajandusse. Uurimus tugineb aukartustärataval arhiivitööl: kasutatud on materjale Tallinna Linnaarhiivist, Rootsi Riigiarhiivist, Läti Riiklikust Ajalooarhiivist ja mujalt. Teaduskäibesse on toodud hulgaliselt uusi andmeid ja teavet.

Monograafia algab põhjaliku ülevaatega, kuidas ja mis tingimustel toimus Tallinna üleminek Rootsi võimu alla, tähelepanu all on eriti truudusvande andmine ja linnaprivileegide kinnitamine. Küngi detailse käsitluse järgi polnud linna seisukohast tegu lihtsa vormitaittega, vaid uue võimu alla mineku kõiki aspekte kaaluti hoolega, et vältida iga hinna eest oma õiguste riivet või mis tahes muudatust vanades tavades. Ilmekas näide sellest on truudusvande andmine Johan III. Tallinna saadikud läksid kutse peale Rootsi kohale, sellega tunnistati teda kui valitsevat monarhi, ent enne truudusvande andmist ootas linn kõigepealt kuningas Erikule antud vandest vabastamist. Niisamuti ei oldud nõus andma truudusvannet Stockholmis, sest see oleks läinud vastuollu vana tavaga. Ladusalt ei kulgenud truudusvande andmine ka järgmistele kuningatele, vaid alati kaasnesid sellega pikad läbirääkimised. Muuhulgas tekitas probleeme vandeteksti sõnastus, Tallinn ei olnud enamasti nõus seda Rootsi krooni soovitud viisil muutma ja uuendama. Linna ettevaatlikkus oli kahtlemata põhjendatud, arvestades

võimuvõitlust Rootsi kuningakojas. Ilmselt oleks Rootsi kuningate kannatus Tallinna suhtes kiiremini katkenud, kui kriitiline poliitiline olukord ja pidev sõjapidamine poleks nende tähelepanu mujal hoidnud. Iseloomulikul, süvitsi teemasse mineval viisil näitab Küng, kuidas Tallinna püüdlustest ja ettevaatlikkusest hoolimata jäädi linna vanade privileegide kaitsmisel kuningavõimule alla. Linnal tuli leppida muudatustega oma senises õiguskorralduses, muuhulgas kaotati apelleerimisõigus Lübecki raele.

Tallinna õigusliku seisundiga seoses, eelkõige linna positsioonide selgitamisel ja kaitsmisel kuninga ja tema ametnike ees, tõstatub küsimus sündiku rollist, sest just juriidilise haridusega raeliige aitas kujundada ja Rootsi võimule õiguslikult põhjendada linna seisukohti. Tallinnas olid tollased sündikud võimekad, hea haridusega mehed. Näiteks vahendab Küng, kuidas sündik Johann Derenthali südi ja sõnaosav esinemine jättis riiginõunik Axel Oxenstiernale sedavõrd hea mulje, et teda otsustati edaspidi ka riigi huvides diplomaatilistel läbirääkimistel kasutada (lk 96). Tallinna raesaadikud käisid linna esindamas ning selle huvide eest seismas Rootsi kuningakojas ja mujalgi, nõnda oleks delegatsioonide isikkoosseisu lähem vaatlus olnud kindlasti huvipakkuv ja õpetlik teema, ehkki nende isikute n-ö joonealusest välja põhitteksti toomine ja põhjalikum käsitlemine oleks teinud Künghi uurimust veelgi mahukamaks.

Tallinna sündiku puhul on Künghil jäänud märkamata mõneti segadust tekitav asjaolu, et rae andmete järgi oli sündik Conrad Dellingshusen selles ametis oma surmani 1603. aastal. Samas on 1590. aastatel Tallinna sündikuna nimetatud Bernhard Herbersit. Ilmselt lubab seda vastuolu seletada sel ajal aset leidnud muutus sündiku staatuses, ehk tegu ei olnud enam pelgalt palgalise linnaametnikuga, vaid rae täieõigusliku liikmega, kes tähtsuselt järgnes bürgermeistrile. See tähendab, et kuigi Dellingshusen oli ilmselgelt liiga eakas (snd 1527), et sajandi viimasel kümnendil käia delegatsioonide koosseisus Tallinna esindamas vms, oli tema amet eluaegne ning teised said Dellingshuseni kõrval olla vaid asesündikud, isegi kui kaasaegsetes dokumentides on mõnikord kirjas teisiti. Näiteks ka Bernhard Herbersi kohta leidub Tallinna nn valimis- ja ametiraamatus hilisema juurdekirjutusena märge, et too pole mitte kunagi olnud Tallinna sündik, vaid kõigest asesündik aastatel 1598–1603.¹ Küng peab Tallinna raepoliitika tollal iseloomulikuks vanast kinnihoidmist, samuti vähest initsiatiivi uute ideede genereerimisel, iseäranis toob ta esile tegusa majanduspoliitiku

¹ Friedrich Georg von Bunge, *Die Revaler Rathslinie* (Reval: Verlag von Franz Kluge, 1874), 102. Künghi kasutatud allikates on Herbersit juba 1594 nimetatud sündikuks, vt lk 273.

puudumise. Seetõttu oleks huvitav vaadelda linnavalitsuse koosseisu muutumist Rootsi võimu esimestel aastakümnetel. Kui palju oli raes esindatud Tallinna põliseid suguvõsapid ning kas ja kui palju jõudis raadi esimese põlvkonna sisserändajaid? Kas ja kuidas aitab see selgitada järjepidevust raepoliitikas ning suhetes Rootsi krooniga?

Enn Küngi monograafia keskne teema on Tallinna ja Rootsi krooni suhted olukorras, kus Tallinna huvid olid eeskätt majanduslikud – peaesmärk positsiooni säilitamine Lääne-Euroopa ja Venemaa transiitkaubanduses –, Rootsi riik aga tahtis leida vahendeid oma sõjaliste ambitsioonide teostamiseks. Need taotlused ei toetanud teineteist, vaid käisid kohati üksteisele vastu, samas oli Rootsi kuningas linna suhtes alati jõupositsioonil. Kahes peatükis vaatleb Küng Tallinna sõjalisi kohustusi Rootsi krooni vastu. Sõdival riigil oli pea lõppematu vajadus ressursside järele. Seda sai tunda ka Tallinn, kui linnal tuli hakata majutama Rootsi garnisoni või värvata omal kulul palgasõdureid kuninga väkke. Küng esitab arvukates tabelites esimest korda sedavõrd põhjalikke andmeid Tallinna linnasõdurite arvu ja Rootsi garnisoni suuruse, samuti linna tehtud sõjaliste kulutuste ning riigile makstud kontributsioonide kohta. Kuigi kogutud andmetes esineb allikate puudumise või hävimise tõttu mõningaid lünki, ei takista see saamast piisavalt ülevaatlikku pilti kinnitamaks, et tegu oli linna jaoks suure majandusliku koormaga. Ometi ei tundunud Rootsi kroonile Tallinna panus kunagi piisav, see käis nii sõjategevuse finantseerimise, sõjaväe varustamise kui ka lahinguväljale saadetud meeste hulga kohta.

Ülimalt väärtuslik on Küngi ülevaade Tallinna igapäevaelus ja rahaarvestuses kasutatud rahade kurssidest, näiteks Tallinna ja Rootsi marga kurssist riigitaalrisse 17. sajandi esimesel poolel (lk 113) või rundstückide sisaldusest riigitaalris (lk 121). Andmetest nähtub suurenev vahe arvestuslike Rootsi markade ja taalrite ning realselt käibel olnud hõbe- ja vaskmüntide vahel. Kursside kõikumisega tuleb eriti linnamajanduse käsitlustes arvestada, sellest johtuvalt on Küngi monograafias ära toodud informatsioonil oluline praktiline otstarve.

Kaks mahukat peatükki Enn Küngi monograafiast on pühendatud Tallinna kaubandusele ja kaubanduspoliitikale Rootsi aja algul. Sel ajal peeti Tallinnas Hansa Liidu linnade hulka kuulumist endiselt oma identiteedi üheks alussambaks. Katsetest hoolimata ei suutnud kuningavõim katkestada linna majandussidemeid Hansa Liidu ja Lübeckiga. Eraldi on monograafias vaatluse all Tallinna ja Narva keerulised suhted. Võitlusele Narva kui oma peamise konkurendi vastu Vene kaubanduses kulutas Tallinn palju energiat ja ressursi. Kohati õnnestus linnal saavutada ka kuninga toetus. Näiteks 1588. aastal, kui Johan III resolutsiooniga tuli välismaiseid kaupu

lossida ja ladustada Tallinnas ning keelati välismaalaste laevasõit Narva. Ometi jäi taoliste võitude reaalsest mõjust väheks, et taastada Tallinna varasem kaubanduslik suurus ja takistada Narva kujunemist tähtsaks ülemerekaubanduse keskuseks. Laevasõit Saksamaa ja Narva vahel aja jooksul ainult tihenes. Nagu Küng resümeerivalt märgib, ei astunud Rootsi riik ühtegi konkreetset sammu Tallinna majandusolukorra parandamiseks. Pigem võib täheldada vastupidist. Oma tulubaasi suurendamiseks maksustas kuningas Tallinna kaubanduse, võttes endale $\frac{2}{3}$ – $\frac{1}{2}$ naelatolli tulust; 1628. aastast pani Rootsi kroon Tallinna kaubandusele peale aga uue meretolli ehk litsendi, mille tulu läks täielikult riigi käsutusse. Tallinna enda initsiatiivist ei kasvanud samuti välja ühtegi algatust, mis oleks osutunud majanduslikult või majanduspoliitiliselt kasulikuks. Näiteks tekkis tallinlastel idee rentida riigilt Soome lahe äärsete kaubalinnade tollid. Eesmärgi saavutamise nimel tegutseti 1623. aastal Stockholmis jõuliselt ning saadi oma tahtmine kuueks aastaks, tõsi küll, kokkulepitud tingimustel oli kindel kasusaaja üksnes riik. Tuginedes oma kogutud andmetele korrigeerib Enn Küng varasemaid seisukohti ja sedastab, et reaalselt rahalist tulu linnal selle ettevõtmisega saada ei õnnestunud (lk 182).

Tallinn pidi arvestama Rootsi riigi pideva sekkumisega linna kaubandusse ja seda mis tahes põhjustel. Näiteks tahtis kuningas Gustav II Adolf tallinlasi karistada, kuivõrd tema arvates polnud linn täitnud riigi ees oma viljakohustust. Selleks tühistati Vene kaupade tollivabadus ja viljale pandi peale varasemast kõrgem toll. Rootsi riik sekkus Tallinna viljakaubandusse muuhulgas vilja väljaveokeeldudega, millest aastate 1600–32 kohta leidub monograafias põhjalik ülevaade (lk 401–403). Suure teadusliku väärtusega on Künghi koostatud Tallinna viljakaubandusstatistika Rootsi võimu varasel perioodil (lk 392–394). Riik sekkus kõige rohkem just linna viljakaubandusse, seda suunati kindlatele turgudele ja ülesostjatele ning kujundati vilja hinda. Kui muidu mõjutasid Tallinna viljahindu Amsterdami viljabörsi hinnad ja sealne nõudlus, siis ajuti haaras Rootsi riik linna viljakaubanduse enda kätte. Tagajärg oli, et viljale määrati tegelikust turuhinnast tunduvalt odavam müügihind. Rootsi kroon lähtus seejuures nii oma armee varustamise vajadusest kui ka soovist Amsterdami turul vaheltkasu teenida. Muuhulgas kasutas riik volitatud viljaülesostjaid, nende hulgas näiteks Eestimaal tegutsenud Tallinna kodanikku Bogislaus Rosenit. Üksikisiku tasandil toob Küng välja veel Tallinna kaupmehi (Jost Dunte, Hinrich von Lohn jt), kelle äritegevus oli üles ehitatud riigile laenude andmisele.

Enn Künghi põhjalik uurimus keskendub Tallinnale ja puudutab mõnel määral ka Narvat, samas valgustab see laiemalt Rootsi võimude hoiakuid siinsete linnade suhtes. Rootsi krooni alla minekuga kaasnes Eesti ala

linnade jaoks palju uut, aga muutused ei tähendanud pööret paremuse poole. Tõelist arengutõuget ei saanud Rootsi võimudelt isegi tollane suurim ja tähtsaim linn – Tallinn. Nagu osutab Enn Küng oma uurimistöõ tulemustele toetudes, käsitas riigivõim linna pelgalt kui objekti. Nõnda ei olnud sündik Jost Clodti hoiatussõnad Tallinnale 1561. aastal sugugi põhjenduseeta (lk 39). Linna uus kaitsehärja, s.o Rootsi kuningas, hakkas hiljem tõepoolest esitama nõudmisi, mis tema esialgse jutuga kokku ei langenud. Enamikul väikelinnadel läks aga veel halvemini, sest Rootsi võimu all läänistati valdav osa nendest suuraadlikele ning need kaotasid pea kõik oma linnalised õigused. Võrdluseks ei saa jätta mainimata, et Poola kuningas andis linnaõiguse Valgale ja Daugavpilsile, Gotthard Kettler Miitavile ning hertsog Magnus Kuressaarele. Väikelinnade olukord hakkas Rootsi võimu all paremuse poole liikuma alles 17. sajandi lõpul.

Enn Künigi monograafia näol on tegu toeka peatükiga varauusaegse Tallinna ajaloo käsitlusse, kuid mitte ainult. Raamat avardab ka üldisemat ettekujutust Eesti linnade olukorrast ja arenguvõimalustest Rootsi võimu all. Arvestades teaduskäibesse toodud suurt hulka uusi andmeid on Künigi monograafial edaspidi kindlasti lausa käsiraamatu väärtus. Lõpetuseks ei saa jätta tunnustamata Piret Niinepuu-Kiigi pilkukõitvat, ent delikaatset kujundust raamatule.

INNA JÜRJO